

Sprawozdanie z konferencji „Historie ukryte w pamiętnikach. Pamiętniki jako przedmiot i źródło badań naukowych”, Toruń 22–23 maja 2018 roku

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2018.029>

W dniach 22–23 maja 2018 roku odbyła się w Toruniu interdyscyplinarna konferencja naukowa pt. „Historie ukryte w pamiętnikach. Pamiętniki jako przedmiot i źródło badań naukowych”. W organizację konferencji zaangażowały się trzy instytuty Uniwersytetu Mikołaja Kopernika: Historii i Archiwistyki, Socjologii, Literatury Polskiej, a także Książnica Kopernikańska. Duże zainteresowanie problematyką pamiętnikarską zaowocowało mnogością referatów z wielu dyscyplin naukowych, zarówno filologów, kulturoznawców, jak również socjologów, archiwistów i historyków. Każdy z przedstawicieli tych dyscyplin dostrzegł w analizowanym przez siebie źródle pamiętnikarskim elementy warte zbadania, używał do tego innych narzędzi badawczych i kategorii, dochodził do odmiennych i dla przedstawicieli innych dyscyplin ciekawych wniosków, co powodowało ożywioną dyskusję i wymianę doświadczeń.

Dwudniowe obrady odbywały się na Wydziale Filologicznym w Collegium Maius. Wykłady inauguracyjne wygłosili: prof. dr hab. Kazimierz

Maliszewski (Instytut Historii i Archiwistyki, UMK) „Pamiętniki jako nieocenione i zarazem atrakcyjne źródło wiedzy o życiu, kulturze i mentalności ludzi w czasach dawnych i współczesnych (kilka uwag i refleksji)”, w zastępstwie prof. UMK dr hab. Violetty Wróblewskiej mgr Robert Piotrowski (Katedra Kulturoznawstwa, UMK) „Pamiętniki chłopskie jako przedmiot badań kulturoznawcy-folklorysty” oraz prof. dr hab. Andrzej Kaleta (Instytut Socjologii, UMK) „100 lat »The Polish Peasant in Europe and America« i metody biograficznej w socjologii”. Wykłady podejmowały fenomen pamiętnikarstwa wśród grup społecznych, w różnych okresach oraz metody ich badania.

Pierwszego dnia konferencję podzielono na trzy bloki tematyczne. Pierwszy z nich nosił tytuł „Metodologia i edytorstwo” i poświęcony był głównie tym dwóm zagadnieniom. Swoje wystąpienia zaprezentowało pięciu referentów, a rozważania dotyczyły problematyki edytorskiej, doświadczeń związanych z docieraniem do pamiętników i osobistych zapisów. Kładziono nacisk na literackość analizowanych pamiętników oraz relacje między autorem pamiętnika, autorem edycji, badaczem i odbiorcą. Ponadto zaprezentowano program, który wspomaga prace edytorskie (TEI – Text Encoding Initiative). W innych wystąpieniach wspomniano o metodzie rekonstrukcji biograficznej, a także wykorzystaniu źródeł egodokumentalnych, na podstawie których możliwe staje się odtworzenie portretu autora pamiętników. We wszystkich referatach zauważono, że prace te z powodzeniem wykorzystać można jako potencjalne źródła historyczne. Zwrócono uwagę, iż w tych właściwie „nieformalnych” źródłach ukryte są informacje, których próżno szukać w oficjalnych materiałach. Autorami referatów byli: prof. dr hab. Mirosław Strzyżewski (UMK) „Pamiętnik Konrada Górskiego (perspektywa edytorska)”, prof. KUL dr hab. Adam Fitas (KUL) „Pamiętniki Karola Ludwika Konińskiego. Trzy etapy doświadczenia archiwum”, dr Wiesława Duży (Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla, PAN) „Autor, badacz, czytelnik. O wykorzystaniu pamiętników do badań historycznych w erze cyfrowych edycji źródeł”, prof. dr hab. Anna Matuchniak-Mystkowska (UŁ) „Rekonstrukcja biograficzna – metoda opracowania dokumentów osobistych jeńców wojennych (dzienników, pamiętników, korespondencji)”, dr hab. Krystyna Dziubacka (Uniwersytet Wrocławski) „Pamiętam, że ... Wydobyte z pamięci aspekty życia związane z miejscem”.

Po przerwie obiadowej dwa bloki odbywały się równocześnie. Drugi panel tego dnia nosił nazwę „Z bliska i z daleka”, a poruszano w nim tematykę pamiętnikarską, zarówno tę z odległych lat, jak i miejsc. Tematyka referatów skupiała się na jednostkach, czasami grupach społecznych, które poznajemy dzięki ich własnym przekazom pamiętnikarskim i wspomnieniowym. Zaprezentowano spisane na kartach koleje losu ludzi zaangażowanych w życie społeczne powojennej Polski (pamiętniki Czesława Kurka czy siostry Krysty od Przenajświętszego Sakramentu), ale i historie z podróży osiemnastowiecznych Polaków, dzięki którym możliwe jest spojrzenie na świat z dawnej perspektywy. Poddano ciekawej analizie samą pracę badawczą i zwrócono uwagę na to, że badacz w trakcie pracy terenowej tworzy swego rodzaju autobiografię. Nazywana jest ona autoetnografią, która łączy autobiograficzną opowieść z szerszymi kulturowymi, politycznymi i społecznymi znaczeniami i założeniami. Referent zaprezentował swoje doświadczenia badawcze, gdzie kładł nacisk na subiektywne doświadczenie, a nie na odczucia badanych grup. Ponadto poruszona została kwestia żydowskiej literatury wspomnieniowej, która stanowi ważne, a niemal nieznanne źródło do dziejów społecznych i dziejów kultury ziem polskich. W wystąpieniu przedstawiono projekt pt. „Kanon literatury wspomnieniowej Żydów polskich”. W części tej brali udział: dr hab. Adam Kucharski (UMK) „Wielkie i małe historie we wczesnonowożytnych pamiętnikach podróży Polaków”, prof. dr hab. Dorota Heck (Uniwersytet Wrocławski) „Czesław Kurek i jego memuarystyka (przedwojenny Wołyń i powojenny Śląsk w zapiskach wiejskiego nauczyciela)”, dr Joanna Lusek (Muzeum Górnośląskie w Bytomiu) „Poszukiwanie miejsca w przestrzeni powojnia. Siostry Krysty od Przenajświętszego Sakramentu (Zofii Szembekówny) »Notatki z wędrówki na Śląsku w poszukiwaniu miejsca osiedlenia się«”, dr Tomasz Marcysiak (Wyższa Szkoła Bankowa w Bydgoszczy) „Potencjał poznawczy badań autoetnograficznych na przykładzie osobistych doświadczeń w pracy terenowej”, dr Joanna Lisek (Uniwersytet Wrocławski) „Pamiętniki żydowskie jako źródła do badań nad kulturą i historią ziem polskich (»Kanon literatury wspomnieniowej Żydów polskich«)”.

Trzeci blok poświęcony był kobietom, nosił tytuł „O kobietach, z perspektywy kobiet”. Mówiono głównie o pamiętnikach kobiet z XIX i XX wieku. Analiza tekstów pozwoliła referentom na syntetyczne ujęcie

tematyki kobiecych pamiętników oraz umożliwiła poznanie fragmentów życia codziennego i ich przeżyć. Poruszono takie aspekty kobiecej egzystencji jak małżeństwo, macierzyństwo, budowanie własnej tożsamości, życie towarzyskie i intymne. Refleksji poddano samą potrzebę tworzenia pamiętników. W wystąpieniach starano się ukazać charakterystykę kobiet z omawianych czasów. Poruszono kwestię walki kobiet o równouprawnienie, które dotyczyło edukacji, życia zawodowego oraz prawnego. Zwrócono uwagę na problemy, z jakimi borykały się pierwsze polskie studentki oraz artystki (Zofia Stryjeńska, Maria Kuncewiczowa), i ich sposoby zakorzeniania własnej historii w dziejach polskiej wspólnoty kulturowej. W bloku tym można było wysłuchać wystąpień: dr Beaty Bawej-Lisieckiej (Muzeum Okręgowe w Toruniu) pt. „W buduarze i w salonie – pamiętniki Polek z I połowy XIX wieku jako źródło do badań historii kobiet”, dr Anety Niewęglowskiej (UMK) „Edukacja uniwersytecka w świetle pamiętników kobiecych przełomu dziewiętnastego i dwudziestego stulecia”, mgr Anny Nadrowskiej (Uniwersytet Gdański) „Specyfika egodokumentów dwudziestowiecznych artystek. Lektura porównawcza pamiętników Zofii Stryjeńskiej i »Fantomów« Marii Kuncewiczowej”, dr. Dariusza Balcerka „Zbiory pamiętnikarskie w Książnicy Kopernikańskiej”.

Drugiego dnia konferencji ponownie dwa bloki odbywały się równocześnie. Pierwszy z nich zatytułowany został: „Problemy gatunkowe”, natomiast drugi: „Pamiętnikarstwo środowiskowe i zawodowe”.

W bloku poświęconym problemom gatunkowym dyskutowano o pierwiastkach fikcjonalnych zamieszczanych w kronikach rodzinnych z XIX wieku. Zastanawiano się nad modelem ówczesnych kronik, czy są one epigońskie, czy jednak nowatorskie (na przykładzie kroniki rodziny Pestków ze wsi Łąg na Pomorzu). Wzięto pod lupę Ignacego Krasieńskiego i jego metody wykorzystania pamiętnikarskiej konwencji w „Doświadczyńskim”. Zadano pytania, w jakim celu jej używa, w jakim zakresie ją modyfikuje, jaką funkcję jej nadaje, a także jak oceniano konwencję pamiętnikarską jako gatunek literacki w systemie literatury polskiego oświecenia? Refleksji poddana została perspektywa narracyjna egodokumentów na przykładzie kapelana pałacu w Pławniowicach, ks. Franza Pawłara, jak również deskrypcja językowego obrazu kresu życia ukazanego w powieści Weroniki Gogoli, gdzie konstrukcja świata literackiego bazuje na prywat-

nych wspomnieniach – ich zwięzłej prezentacji. Swoje referaty wygłosili: mgr Edyta Skoryna (UAM) „Gra z pamiętnikarską konwencją w pierwszej polskiej powieści a miejsce pamiętników w systemie gatunkowym literatury polskiego oświecenia”, mgr Katarzyna Mróz (Uniwersytet Gdański) „Rola elementów fikcyjnych w kronikach rodzinnych z terenu Pomorza”, dr Izabela Kaczmarzyk (Akademia Ignatianum w Krakowie) „»Być może w przyszłości zapiski te będą dla kogoś cenną pomocą...«. Autopercepcja wojennej rzeczywistości Górnego Śląska w świetle »Dziennika księdza Franza Pawlara«”, dr Marta Muzioł „Wspominanie śmierci. Obrazy kresu życia w powieści Weroniki Gogoli »Po trochu«”.

Celem referatów wygłoszonych w kolejnym bloku tematycznym było przybliżenie grup społecznych i zawodowych dzięki źródłom autobiograficznym. Zaprezentowano sylwetkę Estery Racheli Kamińskiej – żydowskiej aktorki z końca XIX i początku XX wieku, którą uważano za założycielkę dynastii aktorów/aktorek żydowskich, tzw. żydowską Eleonorę Duse. Przedstawiono również analizę pamiętników powstających w okresie dwudziestolecia międzywojennego, których autorstwo przypisuje się złodziejom oraz malwersantom. Zauważono momenty przełomowe, inicjujące potrzebę opisania własnych losów i przeżyć w więzieniu – miejscu odosobnienia. Wśród analizowanych treści pojawiły się pamiętniki bezrobotnych z okresu międzywojennego. Pokonkursowe, wydane drukiem pamiętniki autorka referatu interpretowała przy użyciu metody dokumentów osobistych (metody biograficznej), zastanawiając się m.in. nad problemami reprezentacji doświadczenia, autentyczności narracji i społecznym konstruowaniem narracji. W tej części zaprezentowano również przyczynek do poznania obrazu grupy zawodowej – archiwistów, widziany ich oczami. Przez kategorię egodokumentu podjęto próbę analizy pamiętników grupy zawodowej ze względu na charakterystyczną wśród archiwistów świadomość wartości, zachowywania, przechowywania, a czasem nawet wywoływania tego typu źródeł historycznych. Zaprezentowały się następujące autorki referatów: dr Mirosława Bułat (Uniwersytet Wrocławski) „Ukryta historia »matki teatru żydowskiego« i »żydowskiej Eleonory Duse«”, mgr Aleksandra Gluba-Pieprz (UAM) „Kartka z pamiętnika przestępcy. O literackim pamiętnikarstwie półświatka w dwudziestoleciu międzywojennym”, mgr Joanna Dobrowolska (Uniwersytet Warszawski) „»Nie chcę zapomogi ni

wsparcia – dajcie mi pracy!«. Międzywojenne »Pamiętniki bezrobotnych« w świetle metody dokumentów osobistych oraz analizy literaturoznawczej», dr Agnieszka Rosa, mgr Kamila Siuda (UMK) „Analiza egodokumentalna pamiętników archiwistów jako przyczynek do poznania mentalności określonej grupy zawodowej”.

Trzeci blok konferencyjny tego dnia zatytułowany był „Pamiętniki czasów niewoli”. W tej części omawiano wspomnienia, w których poruszano kwestie emigracyjne, zesłańców styczniowych do Syberii, a także wątki migracyjne w kolekcji licheńskiej ks. Józefa Jarzębowskiego. W wystąpieniach poruszono problem badania wspomnień tak silnie zaznaczonych zewnętrzną ingerencją, jak w przypadku spisania wspomnień przez osoby trzecie, czego przykładem jest działalność żony zesłańca Haliny Tokarzewskiej, która po śmierci męża Szymona podjęła się zrekonstruowania jego życia w formie pisanej, naciągając wiele historii i falsyfikując wiele zdarzeń. W jednym z referatów pokuszono się o odmitologizowanie wizerunku zesłańca. Z analizowanych pamiętników wyłonił się o wiele szerszy obraz Polaków zamieszkujących Syberię. Przeanalizowane pamiętniki miały pokazać także obiektywny obraz syberyjskiej rzeczywistości, ludzi, którzy podejmowali działalność gospodarczą, bogacili się, wywierali w tej nowej rzeczywistości, w której się znaleźli, wpływ na życie społeczne i kulturalne. W panelu brali udział: prof. dr hab. Grażyna Halkiewicz-Sojak (UMK) „Nieodkryte wątki emigracyjnej memuarystyki w Muzeum im. Ks. Józefa Jarzębowskiego w Licheniu Starym”, dr Mirosława Radowska-Lisak (UMK) „Pamiętniki powstańców styczniowych z kolekcji Ks. Józefa Jarzębowskiego”, dr Jolanta Załączny (Muzeum Niepodległości w Warszawie, Akademia Humanistyczna w Pułtusku) „Pamiętniki zesłańców styczniowych źródłem do odmitologizowania martyrologicznej wizji Sybiru”, mgr Mirosława Korczyńska-Piasecka (Uniwersytet Gdański) „Jak badać niewiarygodne pamiętniki? Problematyczne współautorstwo wspomnień z Syberii Szymona Tokarzewskiego”.

Ostatni blok, zatytułowany „Wojna i niepodległość w pamiętnikach”, poświęcony został tym dwóm aspektom. Poruszano zagadnienia dotyczące wspomnień zarówno z okresu wojennego, jak i pierwszych chwil wolności. W jednym z referatów odniesiono się do zagadnienia przestrzeni miejskiej miasta Warszawy w pamiętniku „Wielki zmierzch” autorstwa Cezarego

Jellenty. Przedstawiono zapis wspomnień pisarza z początkowych miesięcy I wojny światowej. Jellenta przedstawia w nim wydarzenia z perspektywy obserwatora, a nie działacza. Zadaniem opisu obserwowanych zdarzeń jest uporządkowanie świata, który nadaje swoim działaniom poznawczym formę literacką. W ten sposób wojna staje się lekcją geografii świata i topografii miasta, a pamiętnik – zapisem tego doświadczenia. W kolejnym wystąpieniu, odwołując się do wybranych źródeł pamiętnikarskich polskich autorów reprezentujących różne grupy społeczne i polityczne orientacje, starano się odpowiedzieć m.in. na pytania: jak zapisały się pierwsze dni niepodległej Polski w pamięci świadków tamtych wydarzeń, a także czy pierwsze dni niepodległości to rzeczywistość zawieszona między euforią a obawami wynikającymi ze znalezienia się w nowej sytuacji społeczno-politycznej? Jako źródło historyczne potraktowano pamiętnik Aleksandry Wichlińskiej przechowywany w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy, z którego starano się odtworzyć i zweryfikować opisane w nim wydarzenia. Porównywano zapiski pamiętnikarskie z innymi źródłami historycznymi, które miały potwierdzić lub zaprzeczyć utrwalonej w pamiętniku wersji wydarzeń. W prezentowanych tematach pojawiła się również kronika z obozu internowanych oficerów polskich w Ipolyhídvég w latach 1939–1944, która posłużyła do stworzenia tła do opisu historyczno-kulturowego tamtejszych wydarzeń. W ostatnim referacie przedstawiono pamiętnik opisujący więzienia NKWD oraz polskie obozy w Teheranie w roku 1943, które zostały zgromadzone przez profesora Zbigniewa Tadeusza Wierzbickiego. W panelu tym wystąpili kolejno: mgr Magdalena Krzyżanowska (Uniwersytet Warszawski) „Geograficzna karta wojny« – o doświadczaniu przestrzeni w pamiętniku Cezarego Jellenty”, dr Ilona Zaleska (UMK) „Jesteśmy wolni«! Pierwsze dni niepodległości w refleksji pamiętnikarskiej mieszkańców byłego Królestwa Polskiego”, mgr Piotr Falkowski (Archiwum Państwowe w Bydgoszczy) „Pamiętnik Aleksandry Wichlińskiej jako relacja o odrodzeniu państwa polskiego”, mgr Paulina Oczko (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) „Północnym wichrem gnane, jesienne liście polskie padły na węgierską stronę, rozsypując się po całej przestrzeni przyjaznej ziemi...« Kilka uwag o życiu obozowym na podstawie »Kroniki obozu internowanych oficerów polskich w Ipolyhídvég w latach 1939–1944«”,

mgr Ewelina Tobolska (UMK) „Profesor Zbigniew Tadeusz Wierzbicki – kolekcjoner i edytor wspomnień wojennych”.

Organizatorzy podczas zakończenia obrad podziękowali referującym, osobom, dzięki którym możliwa była organizacja konferencji, a także wyrazili nadzieję na kolejne spotkania, tak owocne jak to, które dobiegło końca. Referaty poruszały najróżniejsze zagadnienia od edytorstwa pamiętników, ich problematykę gatunkową, po jednostkowe historie autorów – mikrohistorie. Konferencja taka jak ta może stać się platformą do wymiany doświadczeń, myśli, teorii badaczy z różnych środowisk naukowych, którzy zajmując się biografistyką, egodokumentalnością, literaturoznawstwem, mają możliwość zaprezentowania swoich wyników badań w jednym miejscu. Różne perspektywy badawcze, które ujawniły się na omawianej konferencji, mogą stać się w przyszłości źródłem wielu interdyscyplinarnych projektów.

Kamila Siuda (Toruń)